

Олена Дмитрівна Прогнімак

ORCID 0000-0003-0212-3197

e-mail: e.prognimak@gmail.com,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

НЕОІНДУСТРІАЛЬНЕ МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ: СПОДІВАННЯ VS ПЕРЕШКОДИ

Україна прагне долучитися до європейського шляху розвитку, що означає рух у бік економіки знання, підняття стандартів якості життя, опанування європейських цінностей тощо. Деякі кроки в цьому напрямі вже зроблені під час підготовки Угоди про приєднання, в процесі якої Україна вимушена була поступово «підключитися» до європейських стандартів у різних сферах. Найбільш вагомим з цих кроків треба назвати реформу місцевого самоврядування і децентралізації влади. Незважаючи на помилки і перешкоди, цей процес вже набрав незворотного характеру і надав поштовху трансформаціям у багатьох сферах українського суспільства. Цього не можна сказати про багато інших проголошених ініціатив, які носять декларативний характер і суттєво не змінюють інституційні основи існування української держави.

Ментальність українського народу також потерпає змін під впливом політичних подій, які відбулися останнім часом. Тому таким разючим здається контраст між змінами в суспільстві і ментальності населення, яке поступово набуває рис постіндустріального, і української промисловості, яка навпаки, зберігає непорушність індустріальної епохи. Однак складні умови і черговий кризовий стан, у якому перманентно знаходиться Україна, вимагають модернізації не тільки промисловості, а й усієї вітчизняної економіки, що сьогодні вважається можливим лише шляхом неоіндустріалізації, і надання їй рушійної сили економічного і соціального розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приблизно неіндустріальної моделі розвитку України розглядають її як усвідомлену необхідність, яка навіть має стати її національною ідеєю [1], і впевнені, що її економіка, яка покладається на сировинні галузі, як головне джерело зростання ВВП, не може бути конкурентоспроможною, і не має майбутнього. Підводячи підсумки розвитку країни за роки незалежності та досліджуючи процеси, які відбуваються останнє десятиліття, більшість авторів залишають свої ілюзії щодо можливостей України «зробити настільки сміливий ривок випереджаючого розвитку з акцентом на зростання п'ятого і шостого технологічних укладів при забезпеченні в довгостроковій перспективі темпів зростання ВВП, які б в 2-3 рази перевищували аналогічні показники в країнах з розвинутою економікою» [2, с. 50]. Сьогодні той же автор із жалем вважає, що Україні слід відмовитися від пишномовних лозунгів розбудови постіндустріального суспільства в умовах її архаїчної індустрії, структурних деформацій, зруйнованої інфраструктури, а намагатися хоча б подолати технологічне відставання [3, с. 202].

Глибокі дослідження індустріального розвитку України на протязі багатьох десятиліть проводяться науковцями Інституту економіки промисловості НАН

України О.І. Амошею, В.П. Вишневським, Л.О. Збараською, В.І. Ляшенком, Д.Ю. Череватським, І.П. Булеєвим та багатьма іншими. Ними досліджено процеси модернізації промислового потенціалу, виконано аналіз теоретичних положень, науково-методичних підходів до бюджетно-податкового, грошово-кредитного регулювання і фінансового забезпечення переходу до неоіндустріального розвитку України, обґрунтовано стратегічні напрями, теоретико-методичні положення та розроблено практичні рекомендації щодо формування такої моделі, яка враховує соціально-економічні, інституційні особливості вітчизняної промисловості та світові тенденції, і зокрема, значний вплив інформаційного фактору, або фактору «смартизації» виробництва [4-8].

Узагальнюючи результати досліджень указаних учених, можна зробити висновок, що інституційне середовище, існуюче в Україні, стимулює її господарюючих суб'єктів до отримання доходів не через підвищення ефективності бізнесу шляхом модернізації виробництва і впровадження інновацій, а за рахунок пошуку ренти, участі у тіншовій економічній діяльності, політичній корупції та інших правопорушень. Тобто в країні відсутні інституційні умови для переходу до неоіндустріальної моделі розвитку.

Також треба зазначити, що незважаючи на те, що неоіндустріалізація стала загальносвітовим трендом, саме це поняття є не до кінця визначеним. Деякі економісти вважають неоіндустріалізацію гальмом переходу до сучасних технологій, втіленням прикладу нездоганяючого розвитку, оскільки розглядають її тільки з точки зору орієнтації на збільшення частки індустріального сектору, хоч і з прикметником «нео», що лише посилює відставання від постіндустріальних країн, прирікаючи Україну на сировинний «придаток». А ключова проблема, що виникає унаслідок такої постановки завдань, стосується спроможності забезпечити інвестиціями та фінансовим капіталом проведення неоіндустріалізації [9, 10].

Незважаючи на значні досягнення у дослідженні питань неоіндустріалізації та її ролі у модернізації промислового потенціалу країни, поява специфічних викликів, зумовлених світовою хвилею четвертої промислової революції, спонукає до подальших наукових розвідок. **Ця стаття має на меті** дослідити деякі значущі риси процесу неоіндустріалізації, пов'язані із загальними глибинними змінами у постіндустріальному суспільстві, які, ставши результатом зростання інтелектуалізації та складності виробничих процесів і його підґрунтям, обумовлюють специфіку цього етапу промислового розвитку, однак відсутні у даний час в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогоднішній стан промисловості України має позитивні та негативні

передумови її неоіндустріалізації. Згідно із проведеним останнім часом дослідженням [5, с. 153] до негативних, головним чином, належать такі:

- низький техніко-технологічний рівень виробництва з високим рівнем зношеності основних фондів (у більшості галузей понад 60%) та домінуванням морально й фізично відсталих технологій (зокрема, до 20% сталі виплавлялося мартенівським способом, що у світі вже практично не використовується);

- висока енерго- і ресурсоемність виробництва, що виражається у превалюванні ресурсної, особливо сировинної, складової в собівартості вітчизняної промислової продукції (зокрема, витрати на паливно-енергетичні ресурси становили в металургії близько 50%, тоді як у промислових розвинених країнах цей показник не перевищує 20%);

- низький рівень екологічності більшості виробничих процесів (зокрема, частка маловідходних та ресурсозберігаючих процесів у загальному обсязі нових технологічних процесів у металургії не перевищує у середньому 40%);

- низький рівень інвестиційно-інноваційної активності;

- деформації в структурі виробництва, експорту, імпорту та споживання продукції – спеціалізація на експорті напівфабрикатів низького рівня переробки (до 40–45% в металургії), та разом з цим великий обсяг імпорту високоякісної продукції кінцевого споживання.

У цілому такий стан є свідомством техніко-економічних проблем радянського минулого, що накопичувалися протягом десятиліть. Його можна визначити як типову ситуацію «економіки димарів», притаманну саме старопромисловим регіонам ще в минулому столітті, в той час коли Радянський Союз, а з ним і Радянська Україна були виключені з інноваційного процесу, який вже почав грати у провідних країнах світу ключову роль. Але найбільш гостра проблема старопромислових регіонів, які не стали на шлях модернізації, – це те, що технологічно «відстає» не тільки розвиток їх базових галузей (добувна і металургійна промисловість), а самі ці галузі стають морально застарілими у зв'язку з появою потреби в нових видах продукції, виробництво якої нарощують інші регіони – регіони Центру¹.

Але деякі науковці вважають, що разом із вкрай негативними рисами, такий стан української промисловості має і позитивні передумови неоіндустріалізації, до яких вони відносять: наявність істотних запасів деяких видів ресурсів та кваліфікованої й відносно дешевої робочої сили; комбінатів повного циклу в базових галузях, що дає можливість не залежати від імпорту напівфабрикатів; і навіть техніко-технологічну відсталість виробництва. Останнє пов'язане з можливістю меншого «опору» з боку власників підприємств у разі проведення їх докорінної модернізації. Посилення ж відповідальності за забруднення навколишнього середовища має підштовхнути до більш швидкої модернізації підприємств на інноваційній основі [5, с. 154].

Факти свідчать, що такі сподівання не мають належної основи, а навпаки, нагадують негативний досвід намагань виправити кризову ситуацію. На протязі довгого часу з українського бюджету постійно надавалася державна підтримка окремим, визначеним в якості пріоритетних, галузям промисловості. Серед них – гірничопромисловий комплекс, вугільна промисловість, автомобілебудування, суднобудування, літакобудування, ракетно-космічна промисловість. Їм надавалися податкові та кредитні пільги (з 2010 р. приєдналася легка промисловість, машинобудування, АПК, виробництво електро- і теплоенергії із альтернативних джерел, поліграфічна діяльність тощо), а окремим галузям – бюджетні субсидії на підтримку діяльності та модернізацію виробництва.

Однак ці засоби прямої підтримки не привели до поліпшення стану цих галузей ні з точки зору модернізації виробничих потужностей, ні з точки зору поліпшення фінансових результатів їх діяльності. Це не є свідченням неефективності взагалі прямої підтримки. У багатьох країнах така форма підтримки свого часу дозволила як модернізувати старі, так і розвинути нові галузі промисловості. Адже в цих країнах вона надавалася більшою мірою, виходячи із цілей довгострокового розвитку, із перспективності тих чи інших галузей з позицій майбутніх структурних змін. Відсутність такого ж результату в Україні слід пов'язувати, як вважають фахівці [11, с. 88], з іншими мотивами надання допомоги та іншими характеристиками внутрішнього і зовнішнього ринку. В Україні підтримка мала виключно лобістське походження, і фактично була орієнтована на збереження нинішнього статус-кво одержувачів, не створюючи у них достатніх мотивів для проведення структуризації і модернізації виробництва.

Окрім заходів «жорсткої» політики, не бракувало офіційних гасел «м'якої політики». Але, з одного боку, вони виявилися нереалізованими, а з іншого – не мали нічого спільного з тими елементами, які притаманні «м'якій» політиці, а саме: створення сприятливих умов для ведення бізнесу, зменшення ризиків інвестиційної і господарчої діяльності, допомога у інноваційній діяльності компанії, організація навчання і підвищення кваліфікації персоналу, реалізація екологічних програм, стимулювання самозайнятості населення через підтримку розвитку малого бізнесу, розвиток інфраструктури і ще багато чого. В Україні жодна з цих проголошених ініціатив не знайшла реального втілення.

Українська відкрита периферійна економіка – зона стабільної неконкурентоспроможності і вузького внутрішнього ринку. Якщо внутрішній ринок раптом розширювався, на нього приходив виробник або поставачальник (але не капітал) з розвиненої країни. Заклики до розвитку малого і середнього бізнесу на інноваційних засадах в таких умовах це явний обман. Таким чином, «жорсткий» варіант державної підтримки модернізації вітчизняної промисловості виявився неефективним, а жодного з елементів «м'якого» не було втілено. Не дивно, що у межах сучасної моделі її

¹ За концепцією, яка вважається однією з найбільш визнаних еволюційних концепцій просторового розвитку, галузі, які не відповідають більше статусу Центру, поступово витісняються на периферію – спочатку ближчу – напівпериферію, потім подальшу. Цей процес отримав

назву «дифузії застарілих нововведень», забезпечує постійне відтворення центропериферійної системи і грає важливу роль в передачі імпульсів зростання від центру до периферії, сприяючи її розвитку, хоч і закріплюючи тим самим її жорстку підпорядкованість Центру.

існування відсутні передумови становлення інноваційної системи, як основи неоіндустріального розвитку.

Цей висновок вже на протязі декількох десятиліть підтверджений самою практикою. Рівень інноваційності економіки країни є висвітленим численними рейтингами, і в жодному з них Україна не посідає місця в перших рядках. Серед них найбільш ваговими є: GCI – індекс глобальної конкурентоспроможності (*Global Competitiveness Index*); GI – глобальний індекс інновацій (*Global Innovation Index*); TAI – індекс технологічних досягнень (*Technology Achievement Index*); ISI – індекс інформаційного суспільства (*Information Society Index*); ERI – індекс електронної готовності (*E-Readiness Index*); IDI – індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (*ICT Development Index*); NRI – індекс мережної готовності (*Networked Readiness Index*); DOI – індекс цифрових можливостей (*Digital Opportunity Index*); ICT-OI – індекс можливостей розвитку ІКТ (*ICT Opportunity Index*); ICT-DI – індекс дифузії ІКТ (*ICT Diffusion Index*).

Хоч ці індекси відрізняються наборами показників, ступенем охоплення, періодами вимірювання тощо, топ-лист країн, які їх очолюють, майже не змінюється. Це так звані «азійські тигри», скандинавські країни, малі європейські країни, США, Велика Британія.

Узагальнюючим показником рівня інноваційного розвитку економік світу є, зокрема, глобальний індекс інновацій (*GI*). Наразі це міжнародне дослідження надає найбільш повний аналіз показників, що складається із 80 різних змінних стосовно інноваційної діяльності у різних країнах, а також дозволяє оцінити їх конкурентні позиції у цій сфері. За Індексом інновацій Україна спускається все нижче сходинками рейтингу, зайнявши у 2019 р. тільки 47 місце із 129 країн (у 2018 р. – 43) [12].

Концепція конкурентоспроможності протягом останніх десятиліть привертає багато уваги як науковців, так і можновладців. Україна завжди залишається серед європейських аутсайдерів за глобальним індексом конкурентоспроможності (*GCI*) за методикою ВЕФ – 79 місце у 2015 р., 81 – у 2017 р., 83 – у 2018 р. та 85 місце серед 141 країн – у 2019 р. Найбільшу загрозу для конкурентоспроможності країни займає в рейтингу незмінно низький рейтинг фактору якості інститутів – 131 позиція серед 142 країн у 2012 р. та 129 у 2017 р. і макроекономічного середовища – 128 у 2017 р. У 2019 р. за цим показником Україна підвищила свої позиції – 104 місце, однак у цей період було змінено структуру *GCI* [13-14].

Поступово, але неухильно знижується питома вага чисельності штатних працівників сфери НДДКР (*R&D*) у загальній чисельності зайнятих (у віці 15-70 років) – з 0,72% у 2008 р. до 0,62% у 2012 р. і 0,57% – у 2018 р. [15, с. 73].

Залишається визначити, що за минулий час в країні практично зникло наукомістке, високотехнологічне виробництво у машинобудуванні, приладобудуванні, судно- і авіабудуванні.

Згідно з наведеними даними можна стверджувати, що заяви про намагання створити з України інноваційну державу залишилися, як завжди, тільки деклараціями, і тепер пропонується це зробити через неоіндустріалізацію. Треба проаналізувати, які підстави існують для того, щоб сподіватися на реальність чергового сценарію.

Основними завданнями неоіндустріалізації визначені: модернізація існуючих і створення нових робочих місць з конкурентоспроможним рівнем устаткування й оплати праці, підвищення питомої ваги технологій п'ятого і шостого укладів, забезпечення товарного наповнення внутрішнього ринку високоякісною промисловою продукцією власного виробництва, розвиток експортного потенціалу і зміцнення позицій національних товаровиробників на міжнародних ринках [5].

Однак весь попередній досвід спроб проведення структурних реформ у промисловості України довів, що всі ці напрямки на різні способи вже були проголошені численними урядами, але залишилися на папері і в пам'яті тих, хто знаходився при владі в ті часи. Власне вони і вичерпуються прийняттям численних програм і постанов. Практично усі галузеві програми розвитку були декларативними як в плані постановки цілей, так і у виборі засобів їх досягнення. Пояснення цьому можна надати через дуже вільне трактування відомого принципу Д. Юма, отримавшого назву «гільйотини Юма» – «неможливо вивести те, що має бути з того, що маємо». У даному контексті це означає, що неоіндустріалізацію неможливо здійснити на тих основах, які зараз існують в Україні.

Завищені очікування в сучасних умовах дефіциту ресурсів, інвестицій, в тому числі ПП, обтяжливих боргів, вплив з країни кваліфікованих кадрів і приватного капіталу, виключають стрімке застосування проривних технологій четвертої промислової революції. Декларативні твердження про можливість таких проривів в Україні є нічим іншим, як популізмом.

Тому, не виключаючи об'єктивної необхідності проведення в Україні неоіндустріалізації, треба зробити суттєві зауваження щодо появи в її промисловості п'ятого і шостого технологічних укладів, як фундаменту постіндустріального економіки.

Сучасна економічна наука розуміє неоіндустріалізацію, як економіку, ґрунтовану на знаннях, людських ресурсах і мережах. Втім, питання розробки неоіндустріальної моделі розглядаються в Україні здебільшого у межах загальної проблеми модернізації національної економіки, основними рисами якої визначається: зниження ресурсо- та енергоємності на усіх етапах виробництва; підвищення екологічності виробничого процесу; впровадження інноваційних розробок принципово нових техніко-технологічних рішень для промислового виробництва.

Але такий варіант погляду на неоіндустріалізацію це, в сутності, архаїчний підхід технократичного характеру. Його архаїчність полягає не тільки в звуженості точки зору на цей процес. Неоіндустріалізація як складова економіки знань має сутнісну специфіку, і не зводиться лише до процесів постіндустріальних технологічних трансформацій шляхом зміни секторальної структури економіки і реструктуризації промисловості.

Неоіндустріалізація за своїм змістом є процесом, який треба розглядати в контексті ослаблення *фордистської моделі*, тобто моделі організації виробництва, що забезпечила значне і постійне економічне зростання в країнах з ринковою економікою в період після кризи в США і після II світової війни аж до кризи початку 70-х років. Ця модель об'єднала масове виробництво і масове споживання в жорсткій системі управління суспільними і виробничими відносинами в

умовах економічної політики, яка проводилась згідно із кейнсіанськими нормами, спрямованими на підтримку внутрішнього попиту.

Розвинені країни досягли в межах цієї індустріальної моделі високого рівня розвитку економіки, технологій, добробуту, соціального захисту, тим самим створивши передумови для переходу до наступного етапу – розбудови постіндустріального суспільства з його ядром – неоіндустріальною економікою. Населення цих країн в умовах масового виробництва отримало можливості задовольняти свої потреби в товарах масового попиту і високоякісних послугах за доступними цінами. Однак відповідно закону узвищення потреб і завдяки різкому стрибку інноваційних технологій широкого застосування було сформовано платоспроможний попит вже не на уніфікований, а на більш різноманітний та індивідуалізований асортимент товарів і послуг.

Отже, фордистська модель свого часу надала можливості зростання добробуту населення цих країн і формування прошарку середнього класу, попит якого почав диференціюватися під впливом інноваційного процесу. Саме це надало західним аналітикам вважати, що втрата ефективності фордистської системи виробництва в розвинених країнах Заходу і США, пов'язана з її неспроможністю реагувати на все більш різноманітний і мінливий попит з боку середнього класу, який все більш фрагментується зсередини [16].

Тобто на більш високому щаблі розвитку при задоволенні першочергових потреб стають все більш затребуваними диференційовані товари і послуги. І це різноманіття пропозицій гармонізується різноманіттям попиту, що є постійним двигуном неоіндустріалізації у розвинених країнах. Інноваційний процес є фактором і результатом цього різноманіття. Його прискорення у сполученні із диференціацією попиту створило умови для переходу до неоіндустріального інформаційного суспільства. Не просто поява нових товарів і послуг, а тенденція до все більшого і всебічного втілення в них вимог конкретного споживача разом із зростанням і ускладненням його потреб, приводить до явища, що визначається терміном «кастомізація» (від англ. *customize*) виробництва – особливий індивідуалізований підхід до задоволення потреб і смаків окремого споживача.

Індивідуалізація товарів і послуг може послугоувати одночасно *демасифікації* і *дестандартизації* усіх сторін буття. Дедалі більше розмаїття продукції, що випускається у розвинених країнах, стає ключовою причиною нового поділу праці. Замість виробництва товарів масового попиту виникає виробництво, орієнтоване: на максимальне задоволення диференційованих, специфічних потреб, потреб певних груп споживачів; на постійне оновлення продукції і послуг з урахуванням новітніх технологій; на високу якість, включаючи етичну й екологічну складові як самого продукту, так і його виробництва. Випуск продукції на таких засадах не здатен забезпечити масове виробництво, адже диференційоване виробництво вимагає незліченних різних вмій і знань. Сучасне безпрецедентне зростання диференціації продукції і послуг означає безпрецедентний, «до атомарного рівня», поділ праці [17, с. 312]. Все це викликало цілу низку процесів у цих країнах, які розглянуто нижче.

Замість великих ієрархічних структур індустріальної епохи в результаті їх дезінтеграції з'являються ве-

ликі, середні та малі підприємства, що створює істотно більшу різноманітність міжфірмових зв'язків всередині виробничої системи. Запуск цих абсолютно нових процесів глибоких організаційних змін, який став результатом зростання інтелектуалізації виробництва, забезпечив «вибухове» зростання розмаїття їх результатів. Зміни виражені у відмові від великомасштабного виробництва, що неминуче спричиняє і відмову від багатьох технологічних процесів, налагоджених до досконалості в індустріальну епоху. «Домінуючий тип виробництва, при якому великим обсягом випуску серійно виготовляється і періодично повторюється великий обсяг виробів в рамках обмеженої номенклатури, поступиться місцем сучасному індивідуальному виробництву ... на високотехнологічному обладнанні (типу 3D-принтерів), але вже з новими більш якісними характеристиками, ніж це було при переході до серійного виробництва в епоху індустріалізації» [8, с. 61].

«Вибух різноманітності та складності» вимагає використання різного роду знання. Ось тут з'являється ніша для розвитку малих і середніх підприємств. Саме фактор знання грає головну роль у зміцненні позицій підприємницького сектору через стійке існування малих і середніх підприємств у сучасній економіці знань.

В університетських містах, великих міських агломераціях з високоосвіченим населенням, з високодиференційованою структурою промислового виробництва, як правило, питає вага малого і середнього бізнесу вища, ніж в монопрофільних містах. В Україні теж відчутна ця загальна тенденція – у Києві знаходиться 25,2% від усієї кількості малих і середніх підприємств (юридичних осіб) країни, в яких зайнято 29,6% від усіх найманих працівників таких підприємств та 40,7% реалізованої продукції усіх підприємств (без банківського сектору). Тобто ці показники у декілька разів вищі ніж в середньому в Україні [18, с. 30].

Малий і середній бізнес стає важливою складовою господарської структури, без якої неможливе її ефективне функціонування в умовах сегментації ринку і фрагментації попиту. Однак зменшення розміру підприємств завжди означало недоотримання ефекту економії на масштабі виробництва. Зараз паралельно з факторами, що знижують ефективність, з'являються фактори, які відшкодовують цей спад, а найбільш інноваційні види діяльності відшкодовують цей спад з надлишком. Крім того, об'єднуючись у мережі, малі підприємства можуть отримати хоча б частково ефект масштабу. У малих підприємств не вистачає власних ресурсів, щоб генерувати нове знання відразу в декількох напрямках діяльності. Об'єднуючись у мережі, вони набувають здатність «витягувати» це знання із зовнішнього середовища від своїх мережних партнерів – інших фірм, суб'єктів інноваційної інфраструктури, наукових установ [17, с. 324].

Видатні вчені, серед яких треба в першу чергу назвати американського футуролога Елвіна Тоффлера, впевнені, що світ поступово рухається від економіки «другої хвилі», яка принесла масове промислове виробництво, до економіки, а, точніше, цивілізації «третьої хвилі».

«Нові технології роблять різноманітність такою ж дешевою як і однаковість», – ще п'ять десятиріч тому наголосив у своїй праці «Третя хвиля» Е. Тоффлер [19]. Відзначимо, що ця теза висувалась їм ще задовго

до появи 3D-принтерів та інших здобутків останніх часів, які наочно матеріалізують цей прогноз через півстоліття. Відчувши потребу населення розвинених країн у більш диференційованому споживанні, Е. Тоффлер передбачав і спрогнозував технології майбутнього, які не могли не з'явитися, якщо в них виникла потреба¹. Звісно, що це відбувається не тільки в матеріальній сфері – виробництві товарів, а і в сфері нематеріальній – розподілу, де спостерігається все більше дроблення ринку, широко розповсюджуються системи індивідуальних замовлень і доставки через пошту, Інтернет тощо. ІКТ у цьому процесі зіграли вирішальну роль, уособлюючи собою нові технології і забезпечуючи інтенсивну інформатизацію бізнес-процесів і суспільства в цілому.

Також Е. Тоффлер обґрунтовує бурхливий, майже вибуховий розвиток ІКТ, і, в цілому, становлення інформаційного суспільства знову ж таки тим, що чим більше роздібноється масове суспільство, чим більш складною та диференційованою стає економіка такого суспільства, тим більший обмін інформацією потрібен для того, щоб підтримувати інтеграцію в системі. За думкою футуролога, інформаційна революція не тільки робить можливим занепад масового виробництва і споживання, а і виникла завдяки йому. Тобто саме демасифікація є однією з причин інформаційної революції. Тому цілком зрозуміла оцінка відповідності промислового виробництва, так само, як і окремих підприємств, критеріям смарт-індустріалізації. Інформаційно-комунікаційні технології, наукоємні послуги, втягнуті в сучасну промислову екосистему, стають не її частиною, і навіть не її інструментами, а органічними, іманентними складовими, перетворюючи їх відносини в органічне єдине ціле.

Таким чином, у постіндустріальному суспільстві масове виробництво і масове розподілення так званих товарів широкого вживання вже не є прогресивними методами. Навпаки, економіки, які вперто намагаються повернутися до масовості, опиняються на узбіччі прогресу. Економічне зростання у будь-якому сучасному – індустріальному, постіндустріальному, суспільстві забезпечується за рахунок інвестицій. Але при цьому в постіндустріальному суспільстві більша частина інвестицій здійснюється у наукові розробки, інноваційні технології, створення інноваційних продуктів, а не в існуючі технології і виробництво масової традиційної продукції. Адже сучасне виробництво, рухаючись у бік демасифікації, не потребує масового випуску, а зовсім інших вимог, унаслідок чого економія на масштабі вже не є ринковою перевагою в постіндустріальній економіці.

Елвін Тоффлер вважає цей факт історичною зміною, найважливішим зсувом в характері ринкової економіки з часів промислової революції з її «економікою димарів» – символів індустріального конвеєрного виробництва. Зникнення у розвинених країнах підприємств фордовського типу (саме вони «переселилися» у країни третього світу) – закономірний процес, який

розвивається в довгостроковій перспективі. Поєднання нових технологій із новим демасифікованим виробництвом і процесами розподілу демонструє глибину структурних змін, які відбуваються сьогодні в розвинених економіках. Унаслідок цього докорінного розриву із минулим, промисловість «третьої хвилі» неможливо розглядати як новий розвиток старих форм. Вона має абсолютно інший економічний, організаційний та соціально-культурний вимір, адже індивідуалізація виробництва товарів і надання послуг може послугувати одночасно демасифікації і дестандартизації усіх сторін буття.

Ці зміни у промисловості, і взагалі, в економіці, треба розглядати як складову більш масштабних суспільних перетворень, як щільно переплетені елементи базової трансформації, яка охоплює усі сторони життя, тим самим по-новому сегментуючи не тільки економічну сферу, а і суспільство в цілому. Дана трансформація – це зсув до економічної і соціальної системи, заснованої на розмаїтті, диверсифікації та креативності.

Відповідно цим процесам, грубі, недиференційовані інструменти, призначені для масового виробництва і централізованої економіки, непридатні в умовах неоіндустріальної економіки, – наполягав Е. Тоффлер ще півстоліття тому.

Щоб утримувати це безперервно зростаюче розмаїття сучасної моделі неоіндустріального розвитку від руйнівної фрагментації, потрібні інші, істотно більш витончені механізми, ніж ті, що використовувалися в індустріальні часи. Неоіндустріальне бізнес-середовище відрізняється дуже складною структурою, і ця складність обумовлена саме демасифікацією попиту, адже масове виробництво не в змозі виробляти широку лінійку продуктів і послуг.

Звідси виникло поняття «*business sophistication*», яке розуміється як ділова витонченість, вишуканість, і характеризує рівень розвитку бізнес-процесів: якість ділових операцій та стратегій окремих фірм; розвиненість бізнес-мереж; підвищення складності та гнучкості організаційних процесів підприємницької діяльності.

Не дивно, що на підставі цього поняття в широкому колі економічних теорій відбувається «поворот до складності», проголошено наступ «ери складності» і навіть «революції складності» [20]. Саме цей напрям досліджень емпірично показав вплив різних факторів на темпи ускладнення економіки країни, зв'язок складності та економічного зростання і розвитку, ряд інших економічних явищ, і зокрема, тісний зв'язок з нею інтелектуального рівня населення.

Йдеться про складність, як взагалі суттєву рису сучасності, як відмову від «простих» відносин у будь-якій сфері, і, як суспільство, так і бізнес мають бути підготовлені до цього. Але в українському соціумі, і навіть у науковому і бізнес-середовищі ця «парадигма складності»² [21] поки ще не знаходить не тільки підтримки, а й розуміння. Між тим, відмова від сприй-

¹ Прогнози вченого здавались настільки дивовижними для радянської «згуртованої свідомості», що в критичних статтях - рецензіях на книгу «Третя хвиля» його ідеї щодо мобільного зв'язку, кабельного телебачення, персональних комп'ютерів визнавались «божевільними» (див. Баталов Э. Между прошлым и будущим. *Иностран-*

ная литература. 1981. №11. С. 199-213). Адже Елвін Тоффлер зазіхнув на основи тоталітарної держави – однаковість форм, смаків, бажань; відсутність вибору у будь-чому.

² Е. Морін визначав «парадигму складності» ще на початку 90-х [21].

няття складності, як сучасного погляду на неоіндустриалізацію, може також стати обмеженням для її впровадження.

Професор Гарвардського університету Рікардо Хаусман разом із своїм колегою Цезарем Ідальго запропонували макроекономічний показник «Індекс економічної складності» (*Economic Complexity Index – ECI*) [22], який простежує за останні 40 років зміни у складності (*sophistication*) виробництва і експорту у різних країнах – з низьким (*low-income countries – LICs*), середнім рівнем доходу (*middleincome countries – MICs*), а також економіках з багатими природними ресурсами. Чим більше різних галузей і більший асортимент товарів, які випускаються і експортуються країною (саме через це розраховується *ECI* разом із індексом складності продукції (*PCI*), тим більш сталим є її розвиток, і вищим – стійкість до зовнішніх негативних впливів. У публікаціях авторів індексу стверджувалось, що не всі товари, які країна виробляє та експортує, однакові за своїми наслідками для її економіки. Зрештою, деякі продукти мають найбільший потенціал в частині створення вартості у тому сенсі, що вони пов'язані з високим рівнем продуктивності та є більш конкурентоспроможними, що в цілому принесе більше зростання ніж на інших. З часом складність виробничої екосистеми країни може розвиватися або через підвищення якості колишньої, або перехід до нової, більш складної продукції. Це поширює участь країни в міжнародному поділі праці, дозволяє займати свої ніші в глобальних ланцюжках створення вартості (*Global Value Chains – GVC*) та успішно конкурувати на світових ринках товарів, послуг, капіталу (також людського). Збільшення «витонченості, вишуканості складності» (*sophistication*) у виробництві та експорті країни, стає істотною рисою неоіндустріальної економіки, і розглядається як ключовий компонент економічного розвитку і зростання конкурентоспроможності, адже бізнес може бути ефективним тільки за умови активної діяльності на світових ринках з їх дуже високим рівнем конкуренції.

Припускаючи, що нові продукти, які виробляє і експортує країна, залежать значною мірою від різноманіття нестандартних можливостей (*capabilities*)¹, наявних в цій країні, *ECI* прогнозує види продукції, які країна зможе розвивати у майбутньому, показуючи, що показники індексу є сильно співвіднесені з різноманітністю видів праці, використовуваних у виробництві товарів країни [23].

Індекс Хаусмана заснований на моделях так званої «кількісної» теорії економічної складності, і має яскраво виражений макроекономічний характер (мікроекономічні процеси практично не зачіпаються). Також, хоча прихильники кількісної теорії стверджують про визначальну роль знань у формуванні високої складності економіки, самі по собі знання не фігурують у процедурах розрахунку індексів *ECI* та *PCI*. Розрахунок *ECI* робиться із застосуванням моделей, що відрізняються нетривіальними вимірниками складності, ґрунтуючись, однак, на стандартних економічних показниках.

У 2013–2014 рр. індекс *ECI* України скоротився з 0,601226 до 0,268345, але у 2017 р. він дорівнював вже 0,556886 (у 2015 р. – 0,658954), завдяки чому країна посіла 39 місце серед 125 країн світу. Попереду України, крім розвинених, майже усі посткомуністичні країни, прибалтійські, Росія і Білорусь. Найменші значення цього індексу² (0,056669 – 0,127406) Україна мала у період 1992–1994 рр., після чого відбулося суттєве покращання її позицій у цьому рейтингу, після чого 20 років вони трималися в межах 0,458828 – 0,658954 [22].

Низькі значення *ECI* віддзеркалюють те, що вже довгий час участь українських господарюючих суб'єктів в *GVCs* в основному пов'язана з експортом сировини і продуктів її первинної переробки у традиційних галузях промисловості з їх експортною орієнтацією до 80%, тобто продукції з низькою часткою доданої вартості.

Треба зауважити, що, на відміну від *GCI*, значення індексу *ECI* є досить стабільними. За чверть століття суттєво покращила свої позиції у цьому рейтингу Фінляндія, перейшовши із позиції позаду України (30 місце) у період середини 90-х років у першу десятку на початку XXI століття. Багато років поспіль рейтинг очолювали Німеччина, Японія і Швейцарія. Останнім часом у першій десятці країн, як завжди, скандинавські країни, Японія, Південна Корея, Сінгапур, Німеччина, Австрія, які мають значення індексу в межах від 1,6 (Австрія) до 2,5 (Японія) [22].

Складність суспільства та його економіки, різноманіття процесів в них виникають не самі по собі, а створюються безліччю дій і взаємодій людей, економічних агентів, їх асоціацій та державних установ. Важливо підкреслити, наскільки значущими для цих дій і взаємодій є інформація і знання, адже первинними вимірниками можливостей країни виступають показники, які відображають обсяг наукових публікацій і патентів, витрати на НДР, кількість користувачів Інтернету, кількість осіб, які мають освіту різних рівнів [20, с. 9]. Рівень «смартизації» – це також складова так званої вишуканості бізнесу, який вимірюється іншими індексами, але також він розчинений і у *business sophistication*.

Таким чином, складність економіки – поняття, що за своєю сутністю має цілком оригінальне значення, – виявилось наслідком вже звичних понять інноваційної активності, людського капіталу, якості інститутів, якості менеджменту і маркетингу, ефективності уряду тощо.

Не можна обійти те, що вишуканість бізнесу (*business sophistication*) входить до складу Індексу глобальної конкурентоспроможності (*GCI*), як компонента Субіндексу С (*Innovation and sophistication factors*), у якому саме оцінюються фактори інноваційності і складності. За цим Субіндексом у 2017 р. Україна була на 73 сходинці рейтингу, але саме за цією компонентою (ст. 11) – значно нижче – на 98-й. Треба зазначити, що ступінь складності економіки країни у цьому індексі розраховано на інших ніж *ECI* засадах і показниках, і містить, зокрема, такі складові: стан розвитку кластерів (*state of cluster development*) – 125 місце;

¹ Факторний аналіз виділив три «*capabilities*» – технології, освіту і управління (*governance*), а подальший аналіз показав наявність тісних зв'язків між цими можливостями і рівнем економічного розвитку країн [23].

² До 1992 р., як і СРСР, Україна не входила у рейтинг *ECI*.

характер конкурентної переваги (*nature of competitive advantage*) – 109; довжина ланцюжка вартості (*value chain breadth*) – 97; контроль міжнародного розповсюдження (*control of international distribution*) – 91; вишуканість виробничого процесу (*production process sophistication*) – 71; якість маркетингу (*extent of marketing*) – 80; готовність делегувати повноваження (*willingness to delegate authority*) – 122 місце [13, с. 12].

Україна у 2015–2017 рр. мала значення за цими показниками значно нижчі, ніж за іншими у складі *GCI*, і більш того, вони тільки погіршувались за останні роки, що наявно свідчить про її дуже слабку готовність до реальної неоіндустріалізації, адже порівняльна оцінка стану конкурентоспроможності майже 140 країн світу дає достатнє розуміння рушіїв економічного зростання в епоху четвертої промислової революції.

Такі невтішні результати свідчать, що сформовані в Україні інститути не створюють умов для успішної конкуренції на світових ринках також тому, що істотно підвищують витрати і ризики господарської діяльності, оскільки трудові та господарські відносини в її економіці багаті в чому засновані на неефективних неформальних правилах.

У 2018 р. було суттєво змінено структуру індексу *GCI*, у зв'язку з чим неможливо дослідити динаміку вищенаведених показників. Рівень розвиненості бізнес-мереж країни, якість ділових операцій та стратегій окремих фірм відображені у блоці «Інноваційна екосистема», в якому Україна посідає 73 місце, а її складовими є бізнес-динамізм (у ньому оцінюється передусім підприємницька культура) та інноваційні можливості, за якими Україна займає відповідно 86 та 58 місця. В цілому більш високі позиції України у цьому блоці обумовлено рівнем її науково-дослідницького потенціалу, а не спроможністю перетворити його на нові товари та послуги.

Одна із важливих складових блоку «Інноваційна екосистема» – це взаємодія та розмаїття (*interaction and diversity*). Оскільки поняття складності близьке до поняття розмаїття, вплив останнього на економічне зростання було виявлено набагато раніше. Навіть було відзначено, що головним пріоритетом і основним трендом бізнесу у майбутньому буде розмаїття та інклюзія (*Diversity And Inclusion – D&I*).

В глобальному вимірі це означає, що замість безумовних пріоритетів стандартизації з її економією на масштабі приходять цінності різноманітності культурного, етнічного, інтелектуального характеру. Індустріальні виробничі системи конвеєрного типу, що несуть притаманні їм риси однорідності, неподільності (міцного, часом нерозривного, роздроблювання стадій, блоків), замінюються на «системи, які мають нові властивості: гетерогенності, корпускулярності, плинності». Саме інноваційний процес викликає подібні зміни, і ці ж самі зміни його спонукають. Це відбувається тому, що зростання інтегрованості в індустріальні часи неодмінно супроводжувалось тенденцією до обмеження складності (тобто до спрощення організації) [17]. Однак у міру ускладнення, наростання різноманітності елементів, їх щільна інтеграція в єдину систему стає вже просто неможливою, внаслідок чого об'єктивно вимушено ослаблення щільності зв'язків

між елементами в міру їх ускладнення. На зміну попереднім концепціям економічного зростання з'являється нова постфордистська техноіндустріальна концепція, згідно з якою глобальна виробнича система намагається структуруватися як мозаїка гнучких, спеціалізованих і саморегулюємих локальних систем, які підтримують між собою відносини обміну в межах комплексних мереж [16, с. 39]. Тому разом із деіндустріалізацією в розвинених країнах прискорився процес терціаризації¹ їх економік, який передував у цих країнах процесу неоіндустріалізації, і значною мірою обумовив його.

Само поняття послуги містить одразу ж декілька ознак всеосяжної соціальної трансформації, яка почала відбуватися у найбільш розвинутих країнах світу – зростання обсягів наукоємних, високотехнологічних послуг на засадах праці висококваліфікованих робітників.

По-перше, послуга майже завжди забезпечує зв'язок, а саме зв'язків поміж зростаючою кількістю соціальних акторів потребує нова реальність інформаційного, постіндустріального суспільства. Роз'єднані економічні агенти для ефективної співпраці потребують широкого кола виконання трансакцій. Тому успішна діяльність кожного з них тісно пов'язана з якістю партнерських зв'язків із усім діловим середовищем.

По-друге, послуги більш піддаються змінам, які можуть відбуватися безперервно, маючи риси додаткових інновацій. Нові види економічної діяльності виникають в основному завдяки появі нових видів послуг.

По-третьє, більша частина послуг пов'язана із безпосереднім контактом із споживачем послуг, і таким чином, інноваційні процеси відбуваються в них прискореними темпами, як реакція на швидко мінливий попит.

Інновації також найчастіше є результатом взаємодії між підприємствами й інноваційними установами сфери послуг. В країнах ЄС на одне високотехнологічне підприємство обробної промисловості припадало 15 підприємств, які надавали наукоємні, високотехнологічні (*high tech knowledge-intensive services*) бізнес-послуги [24, с. 8]. В економіці України цей процес йде значно повільніше, адже він не супроводжує такі самі тренди в промисловості. Частка підприємств, які використовували соціальні медіа, соціальні мережі, блоги чи мікроблоги, вебсайти з мультимедійним вмістом, засоби обміну знаннями (Wikipedia, PBWiki, Google Docs) в обробній промисловості була меншою, ніж у більшості галузей і ВЕД у сфері послуг. Коливання щодо вебсайтів з мультимедійним вмістом у 2018 р. нараховувались: від 15,8% в оптовій та роздрібній торгівлі до 30,5% у галузі «Інформація та телекомунікації» (у переробній промисловості – 13,8%); соціальних мереж – відповідно 30,5 та 50,9% (у переробній промисловості – 26,0%) (до загальної кількості підприємств, які використовували мережу Інтернет упродовж року) [15, с. 408]. Це вказує на меншу ніж у розвинених країнах здатність промисловості, де вона виступає драйвером економічного зростання до широкої взаємодії із іншими видами діяльності, які сильно вигравують від попиту з боку промисловості.

¹ Збільшення частки сфери послуг – третього сектору економіки (від лат. *tertius* – третій).

Висока зайнятість у сфері послуг стає однією із базових ознак знанієвої економіки. Існує точка зору, що досягнення певного рівня економічного розвитку країни означає, що промисловий розвиток перестає бути основою її економічного зростання. Як критичну межу деякі з експертів визначають показник зайнятості у сфері послуг на рівні 55%. Розвинені країни цієї межі досягли ще наприкінці 60-х років. А в кінці 80-х у США, Великій Британії, Франції, Німеччині цей показник досягав близько 72%, а Швеції – 77,4%. У Росії в той самий час – 32% (у 2014 р. – вже 65%) [25].

Український процес терціаризації також відбувався досить активно в ці часи – з 1960-1985 рр. частка зайнятих в сфері послуг зростає з 24,4 до 39,5%, а з 1990-2015 рр. – до 63%. Але сутність цього процесу, як і самого процесу деіндустріалізації тільки на поверхневий погляд нагадувала те, що відбувалося в розвинених країнах, адже за своїм характером мала суттєві відмінності.

По-перше. Якщо у 1960-1985 рр. в Україні збільшення частки зайнятих в сфері послуг відбувалося завдяки їх скороченню у сільському і лісовому господарстві, яке за кількістю зайнятих зменшилось за ці роки з 46,7% (32,7%) до 21,3% (19,3%), а в промисловості і будівництві зросло з 28,9% (22,0%) до 39,2% (31,3%)¹, то в подальшому це зростання відбувалось вже за рахунок скорочення зайнятих у промисловості [26, с. 240, 386]. Ринок праці в індустріальному секторі неухильно звужується – у 1995 р. частка найманих працівників у промисловості складала 30% від усіх зайнятих в економіці, у 2000 р. – 22,2, у 2005 р. – 18,8, у 2010 р. – 15,0, у 2013 р. – 16,4, у 2015 р. – 15,7, у 2018 р. – 14,8% [27, с. 26]. Скорочення зайнятих відбувалося також у сільському, лісовому господарстві і будівництві, але не такими швидкими темпами.

За останні 5 років чисельність штатних працівників промисловості зменшилася на 26,5%, а у переробній промисловості – більше ніж на 25%. Найбільше скорочення чисельності працівників відбулося за період 2013-2015 рр. – на 25%; у галузевому розрізі – у добувній промисловості та розробленні кар'єрів – на 41% [27], що обумовлено наслідками політичної нестабільності та окупацією частини території України.

І хоч відтік із галузей промисловості України відзеркалює загальносвітові процеси, розвинені країни скорочували кількість робітників в промисловості, на відміну від України, завдяки підвищенню продуктивності праці, переміщенню найбільш трудомістких і «брудних» видів промислової діяльності в менш розвинені країни із «лояльним» до бізнесу природоохоронним і трудовим законодавством і низькою заробітною платою.

По-друге. В сфері послуг розвинених країн активно відбувались інноваційні процеси, які супроводжували, а іноді і випереджали інноваційні процеси в галузях промисловості. Йдеться в першу чергу про інжинірингові, інформаційно-комунікаційні, висококваліфіковані ділові послуги з менеджменту, консалтингу, логістики, послуги з технічного обслуговування а також в сфері НДДКР (R&D), дизайну, архітектури, кіноіндустрії, ЗМІ тощо, об'єднані загальним поняттям «знаніємісткі послуги» (*knowledge-intensive servi-*

ces). Так, частка робітників, зайнятих на високотехнологічних підприємствах обробної промисловості в країнах ЄС складає 1,1% (2,333 млн осіб) від загальної чисельності зайнятих в економіці, а в здійсненні знанієвих бізнес-послуг – 2,7% (5,728 млн осіб) (дані 2010 р.). Диференціація по країнах значна – від 4,3% в Швеції, Фінляндії, Ірландії до 1,3 в Румунії, 1,6 – Португалії, 1,7 – Греції [24, с. 7].

Відбувався не тільки інноваційний розвиток існуючих видів послуг, а і поява принципово нових видів послуг, і через це – нових видів економічної діяльності. Висока якість людського капіталу (на 60-ті роки приходить «вибухове» зростання кількості ВНЗ і студентів, яке підготовило наступні інноваційні процеси в економіці цих країн) забезпечила сфері «знаніємістких послуг» не тільки зростання, а й іншу якість, нові вимоги, і разом з цим, нові можливості розвитку.

По-третє. Збільшення частки послуг в ВВП України відбувалось завдяки зростанню обсягу послуг, які не потребують від зайнятих у відповідних галузях високого рівня професійних знань, креативних здібностей тощо. Так, найбільша частина створюваних в Україні останніми роками робочих місць припадає на торгівлю, частка якої від загальної кількості зайнятих складала у 2000 р. – 15,5%, у 2010 р. – 23,8, 2015 – 21,4, у 2018 – 22,3%. Основний персонал будь-якого торгового підприємства це касири, охоронці, вантажники, менеджери, тобто більшість зайнятих сфери послуг складають штат низькокваліфікованої робочої сили. Ця відмінність від розвинених країн є найбільш суттєвою, адже пошук ефективних форм використання інтелектуального капіталу вже довгий час залишається надзвичайно важливим.

Якщо Україна розглядає свою промисловість як основу майбутньої економіки, то слід розглядати прискорений розвиток сфери наукоємних послуг і ІКТ у контексті їх органічної єдності із неоіндустріалізацією.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки. В Україні тільки на поверхневий погляд відбувалися процеси, які були схожими із тими ж у розвинених країнах: деіндустріалізація, терціаризація, зростання частки населення з вищою освітою. Але за своєю суттю вони мали небагато спільного. А головне, вони не принесли результатів у вигляді інноваційної економіки, економіки знань, яка розбудовується саме на закладах цих процесів. Тому існуюча структура української економіки у будь-якому аспекті (галузевому, ресурсному, зовнішньоторговельному) не відповідає сучасним вимогам неоіндустріального розвитку країни.

До середини 90-х років ХХ ст. в Україні завершилася тільки перша хвиля модернізації економіки, а «друга хвиля», яка сформувалася до кінця 2000-х років, ще не закінчена, і це означає, що процес заміщення четвертого технологічного укладу п'ятим не завершений. В Україні ця ситуація ще обтяжена необхідністю остаточного затвердження четвертого укладу. Адже фахівці відзначають, що в структурі промислового виробництва домінують галузі з низьким технологічним укладом (3-4 укладу), частка якого становить 95% [28, с. 16]. При цьому, як вважають фахівці, етап розширення п'ятого технологічного укладу в українській еко-

¹ У більш пізніх джерелах дані розходяться із наведеними з цього статистичного щорічника.

номії носить наздоганяючий імітаційний характер [6].

«Третя хвиля» не прийшла в Україну, їй було нізвідки узятися. Адже в Україні деіндустріалізація і терціаризація відбувалися не тільки з іншим змістом, а і на зовсім іншій інституційній основі, в якій ієрархія бізнес-еліт, кланів, клієнтел задана їх особистими зв'язками із владними структурами. Така система не тільки породжує корупцію і обумовлює марні витрати величезних бюджетних коштів у ході будь-яких державних проєктів і програм. Вона ще і паралізує стимули до інноваційного розвитку, до здійснення масштабних структурних змін всієї економіки країни, яка протягом вже майже трьох десятиліть незалежного існування спиралася виключно на сировинні ресурси і експорт продукції II-III технологічного укладу.

В умовах існуючої інституціональної системи, сподівання можновладців і близьких до них експертів і деяких вчених на високотехнологічній «стрибок» України – це абсолютна міфотворчість. Якщо в Україні і відбувся «стрибок», то в зворотну сторону – за п'ять років – з 1990 по 1995 р. частка чорної металургії (низькотехнологічне виробництво III укладу) в промисловості «стригнула» з 11 до 21,8%, і за наступні два десятиріччя тільки збільшилася – до 27,4% у 2000 р., і вже після кризового 2008 р. почала знижуватися, досягнувши 18,8% у 2010 р. та 16,2% у 2018 р. Зменшення (з індексом 83,9% до попереднього року) у 2015 р. відбулося внаслідок окупації частки території України, а не структурних змін в її промисловості, про що свідчить подальше збільшення частки металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів (крім машин і устаткування) з 15,7% у 2017 р. до 16,2% у 2018 р., у той час як частка обсягу виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції складала 0,6%, тільки зменшившись за цей період [15, с. 257].

І при цьому сама ця галузь не відповідає сучасним світовим стандартам. Унаслідок низького технологічного рівня виробництва на виготовлення однієї тонни сталі в Україні витрачається 52,8, тоді як у Росії – 38,1, у Німеччині – 16,8 людино/години. При повній завантаженості металургійних комбінатів України з повним металургійним циклом, продуктивність праці становить приблизно 200-250 т сталі на одного робітника на рік, у той час як на сучасних електрометалургійних міні-заводах інших країн з обсягами виробництва 1,5-2,0 млн т сталі на рік цей показник дорівнює 3000-4000 т [5, с. 150].

Отже, в Україні внаслідок того, що більшість її населення існує в бідності і злиднях, не сформувався платоспроможний попит на диференційовані товари і послуги, і разом з ним – на високодиференційовану структуру промислового виробництва. Тому і не виникло потреби у розбудові неоіндустріальної моделі економіки, заснованої на генеруванні знань та інформаційних технологій, виробнича екосистема якої структурована як мережа гнучких і саморегулюємих локальних систем, які завдяки телекомунікаційній і транспортній інфраструктурі працюють як єдиний організм. Ця екосистема розвивається і розширюється, поступово ліквідуючи організаційні форми індустріальної епохи, розбудовані на вертикальних, менш гнучких формах управління, менш пристосованих до сучасних моделей виробництва і споживання, і саме з цієї причини – неконкурентоздатних.

Специфіка низькотехнологічних галузей старопромислових регіонів України, навпаки, сприяє посиленню корпоратизації виробничої діяльності і її монополізації, появі та зміцненню вертикально інтегрованих структур і перешкоджає формуванню на цих територіях горизонтальних структур – мереж і кластерів. Крім того, у зв'язку із значним ефектом економії від масштабу в індустріальній економіці, галузі сировинного сектору промисловості характеризуються високим ступенем концентрації виробництва. Тому для подібних економік взагалі є типовим домінуючий стан декількох крупних компаній, які, виробляючи значну частину ВВП, грають особливу роль в економічному і політичному житті країни, істотно впливають на рішення влади, що призводить до тісного переплетення інтересів держави і корпорацій. Як свідчить досвід багатьох країн, подібна соціально-економічна структура гальмує розвиток конкуренції і в політичному житті, і в економічній діяльності. Адже влада може забезпечувати крупним корпораціям захист власності і конкурентні переваги, використовуючи для цього неформальні правила [5, с. 69].

Невиконання в Україні вимог демократичного розвитку, згідно з якими державна влада має перешкоджати концентрації приватної влади, надає необмежені можливості реалізації приватних і корпоративних інтересів всупереч суспільним. Це головна причина того, що в Україні поки ще не відбувається процесів, обумовлених зміною характеру взаємодії між суспільством, бізнесом та державою в умовах структурно-технологічних зрушень, переходу від ієрархічних до мережних структур, інтенсивного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Нестабільна податкова, валютна, регуляторна, грошово-кредитна політика України, непередбачувані та непослідовні заходи щодо управління економікою корумпованими керівниками, сформували одне із найгірших бізнес-середовищ у світі, яке виключає державні преференції і навіть захист власності малому і середньому бізнесу, але завжди надає їх тільки одному прошарку – власникам великого бізнесу.

Усе вищевикладене спрямовано на ствердження думки про те, що відсутність належної інституціональної основи і наявність тих перешкод, які досліджено у статті, роблять дуже проблематичною можливість реальної неоіндустріалізації в Україні.

Однак треба сподіватися, що розуміння необхідності рішучих дій прийде до владних структур досить швидко, інакше Україна, знаходячись позаду не тільки розвинених країн, а і багатьох із тих, що швидко розвиваються, у рейтингах конкурентоспроможності, інновацій, цифрової готовності, легкості ведення бізнесу, складності економіки тощо, ризикує надовго залишитися на *індустріальній периферії постіндустріального світу* у групі «країн, що рухаються навздогін».

Список використаних джерел

1. Воробьев Е.М., Рябенко К.Н. Неоиндустриализация как осознанная необходимость. *Економіка та управління національним господарством*. 2017. Вип. 6 (11).
2. Єщенко П., Арсенко А. Відновлення соціально-економічного розвитку – пріоритет номер один у світі та в Україні. *Економіка України*. 2012. № 1. С. 36–50.

3. Ещенко П.С. Украинская «великая депрессия» и как из нее выйти. Киев: ВР «Факер», 2017. 248 с.
4. Smart-промисловість: напрями становлення, проблеми і рішення: монографія / Вишневський В.П., Вієцька О.В., Вієцький О.А. та ін.; за ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 480 с. (електронне видання).
5. Національна модель неоіндустріального розвитку України: моногр. / В.П. Вишневський, О.В. Половян, Л.О. Збаразська, М.Ю. Заніздра, В.Д. Чекіна та ін.; за заг. ред. В.П. Вишневського та Л.О. Збаразської / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 519 с.
6. Структурные трансформации старопромышленных регионов Украины: монография / В.И. Ляшенко, Л.Г. Червова, Л.М. Кузьменко и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. Донецк, 2013. 412 с.
7. Ляшенко В.І., Котов Є. В. Методичні підходи до оцінювання процесів модернізації промислово розвинутих територій України. *Економіка України*. 2015. № 10, с. 32-44.
8. Котов Е.В., Ляшенко В.И. 3-D печать как революционная технология неоиндустриальной модернизации экономики. *Вісник економічної науки України*. 2014. №1. С. 59-70.
9. Шовкун І.А. Неоиндустриализация в Украине: есть ли макроэкономические предпосылки и инвестиционный потенциал. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С.48-69.
10. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / пер. с англ. Москва: Изд-во "Дело" АНХ, 2011. 232 с.
11. Киндзерский Ю. Проблемы промышленного развития и несостоятельность промышленной политики в Украине. *Общество и экономика*. 2012. №12. С. 80 - 100.
12. Глобальный инновационный индекс (ГИИ). 2019. WIPO. www.wipo.int/global_innovation_index.
13. Global Competitiveness Index (GCI). (2015-2018). URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2018/competitiveness-rankings/#indicatorId=GCI>.
14. Global Competitiveness Index (GCI). URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2019/competitiveness-rankings/#indicatorId=GCI>.
15. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служба статистики України. С.73.
16. Бланингер Ж-П. Реиндустриализация России: насколько пригоден европейский опыт. *Экономист*. 2005. №5. С. 35 – 45.
17. Доманський Р. Экономическая география: динамический аспект: пер. с пол. Москва: «Новый хронограф», 2010. 374 с.
18. Збірник статистики підприємництва в Україні: 2018. URL: www.oecd.org/globalrelations/eurasia.htm.
19. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 1999. 784 с.
20. Тамбовцев В.Л. Нарративный анализ в экономической теории как восхождение к сложности. *Вопросы экономики*. 2020. № 4. С. 5—30. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2020-4-5-30>.
21. Morin E. (1992). From the concept of system to the paradigm of complexity. *Journal of Social and Evolutionary Systems*, Vol. 15, No. 4, pp. 371—385. [https://doi.org/10.1016/1061-7361\(92\)90024-8/](https://doi.org/10.1016/1061-7361(92)90024-8/).
22. Economic Complexity Index (ECI). URL: https://oec.world/en/rankings/country/eci/?year_range=2013-2017.
23. Hidalgo C. A., Hausmann R. (2009). The building blocks of economic complexity / Cesar A. Hidalgo and Ricardo Hausmann // PNAS, Vol. 106, No. 24, pp. 10570—10575. <https://doi.org/10.1073/pnas.0900943106/>.
24. Экономика знаний в Европейском союзе. ВИНТИ РАН, 2014. С. 3-12.
25. Петров А.Н., Карпова Г.А., Хорева Л.В. Концептуализация подходов к формированию целостной теории услуг. *Известия Санкт-Петербургского экономического университета*. 2012. № 3.
26. Народное хозяйство Украинской ССР в 1985 г. Стат. ежегодник ЦСУ УССР. Киев: Техніка, 1986. 399 с.
27. Праця України у 2015 р. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ: ТОВ Видавництво «Консультант», 2016.
28. Промисловість України: тенденції, проблеми, перспективи : монографія / Н. В. Тарасова, Л. П. Клименко, В. М. Ємельянов та ін. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011.

References

1. Vorob'yev Ye.M., Ryabchenko K.N. (2017). Neoindustrializatsiya kak osoznannaya neobkhodimost' [Neo-industrialization as a conscious need]. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom – Economics and management of the national economy*, Issue 6 (11) [in Russian].
2. Yeshchienko P., Arseienko A. (2012). Vidnovlennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku – priorytet nomer odyu u sviti ta v Ukraini [Restoration of socio-economic development is the number one priority in the world and in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 1, pp. 36–50 [in Ukrainian].
3. Yeshchenko P.S. (2017). Ukrainskaya «velikaya depressiya» i kak iz neye vytyti [Ukrainian “great depression” and how to get out of it]. Kyiv, Faker [in Russian].
4. Vyshnevskiy V.P., Vietska O.V., Vietskiy O.A. et al. (2019). Smart-promyslovist: napriamy stanovlennia, problemy i rishennia [Smart-industry: directions of formation, problems and solutions]. (Electronic edition). Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
5. Vyshnevskiy V.P., Polovian O.V., Zbarazska L.O., Zanizdra M.Yu., Chekina V.D. et al. (2016). Natsionalna model neoindustrialnoho rozvytku Ukrainy [National model of neo-industrial development of Ukraine]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
6. Lyashenko V.I., Chervova L.G., Kuz'menko L.M. et al. (2013). Strukturnyye transformatsii staropromyshlennykh regionov Ukrainy [Structural transformations of the old industrial regions of Ukraine]. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine [in Russian].
7. Lyashenko V.I., Kotov Ye. V. (2015). Metodichni pidkhody do otsiniuvannia protsesiv modernizatsii promyslovo rozvynutykh terytorii Ukrainy [Methodical approaches to the assessment of modernization processes of industrialized territories of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 10, pp. 32-44 [in Ukrainian].
8. Kotov Ye.V., Lyashenko V.I. (2014). 3-D pechat' kak revolyutsionnaya tekhnologiya neoindustrial'noy modernizatsii ekonomiki [3-D printing as a revolutionary

technology of neo-industrial economic modernization]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1, pp. 59-70 [in Russian].

9. Shovkun I.A. (2016). Neoinustrializatsiya v Ukraine: yest' li makroekonomicheskiye predposylki i investitsionnyy potentsial [Neo-industrialization in Ukraine: are there macroeconomic prerequisites and investment potential?]. *Ekonomika i prohoznovannia – Economics and forecasting*, 4, pp. 48-69 [in Russian].

10. Perez K. (2011). Technological revolutions and financial capital. The dynamics of bubbles and periods of prosperity. Trans. from English. Moscow, Publishing House "Case" ANH [in Russian].

11. Kindzersky Yu. (2012). Problems of industrial development and the failure of industrial policy in Ukraine. *Society and Economics*, 12, pp. 80 - 100 [in Russian].

12. Global Innovation Index (GII). (2019). WIPO. Retrieved from www.wipo.int/global_innovation_index.

13. Global Competitiveness Index (GCI). (2015-2018). Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2018/competitiveness-rankings/#indicatorId=GCI>.

14. Global Competitiveness Index (GCI). (2019). Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2019/competitiveness-rankings/#indicatorId=GCI>.

15. Statistical Yearbook of Ukraine for 2018. (p. 73). Kyiv, State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].

16. Blandinier J.P. (2005). Re-industrialization of Russia: how suitable is the European experience. *Economist*, 5, pp. 35 – 45 [in Russian].

17. Domansky R. (2010). Economic geography: dynamic aspect. Trans. from Polish. Moscow, The New Chronograph [in Russian].

18. Collection of business statistics in Ukraine. (2018). Retrieved from www.oecd.org/globalrelations/eurasia.htm [in Ukrainian].

19. Toffler E. (1999). The Third Wave. Moscow, LLC "Firm" Publishing House ACT" [in Russian].

20. Tambovtsev V.L. (2020). Narrativnyy analiz v ekonomicheskoy teorii kak voskhozhdeniye k slozhnosti [Narrative analysis in economic theory as an ascent to complexity]. *Voprosy ekonomiki – Economic issues*, 4, pp. 5-30. <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2020-4-5-30> [in Russian].

21. Morin E. (1992). From the concept of system to the paradigm of complexity. *Journal of Social and Evolutionary Systems*, Vol. 15, No. 4, pp. 371-385. [https://doi.org/10.1016/1061-7361\(92\)90024-8/](https://doi.org/10.1016/1061-7361(92)90024-8/).

22. Economic Complexity Index (ECI). Retrieved from https://oec.world/ru/rankings/country/eci/?year_range=2013-2017.

23. Hidalgo C. A., Hausmann R. (2009). The building blocks of economic complexity / Cer sar A. Hidalgo and Ricardo Hausmann. *PNAS*, Vol. 106, No. 24, pp. 10570-10575. <https://doi.org/10.1073/pnas.0900943106/>.

24. Economics of knowledge in the European Union. (2014). *All-Russian Institute of Scientific and Technical Information RAS*, pp. 3-12 [in Russian].

25. Petrov A.N., Karpova G.A., Khoreva L.V. (2012). Conceptualization of approaches to the formation of a holistic theory of services. *News of St. Petersburg University of Economics*, 3 [in Russian].

26. National Economy of the Ukrainian USSR in 1985. (1986). *Stat. Yearbook of the Central Statistical Bureau of the Ukrainian SSR*. Kyiv, Tekhnika [in Russian].

27. Labor of Ukraine in 2015. (2016). Statistical collection. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, Consultant Publishing House LLC [in Ukrainian].

28. Tarasova N. V., Klymenko L. P., Yemelianov V. M. (2011). Promyslovist Ukrainy: tendentsii, problemy, perspektivy [Industry of Ukraine: tendencies, problems, prospects]. Mykolaiv, Publishing House Petro Mohyla Black Sea National University [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020
Прийнято до друку 14.04.2020

Формат цитування:

Прогнімак О. Д. Неоіндустріальне майбутнє України: сподівання vs перешкоди. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1 (38). С. 16-26. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).16-26](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).16-26)

Prognymak O. D. (2020). Neo-industrial future of Ukraine: expectations vs obstacles. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (38), pp. 16-26. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).16-26](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).16-26)